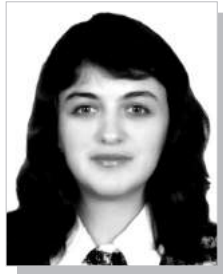

ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВАННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ СФЕРИ КУЛЬТУРИ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

THE PECULIARITIES OF THE ART PUBLIC GOODS' CONSUMPTION IN ECONOMY OF UKRAINE

Маріанна КІЧУРЧАК,
кандидат економічних наук,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Marianna KICHURCHAK,
PhD Economics,
Ivan Franko National University of L'viv

Сфера культури посідає особливе місце в українській економіці як галузь, що різнобічно впливає на її розвиток, поліпшуючи соціальне середовище життєдіяльності та наповнюючи глибоким внутрішнім змістом і цільовідповідністю процеси мотивації економічної діяльності людини та трансляції нею нових знань. Тому важливо визначити, які зміни відбулися в характері споживання суспільних благ сфери культури в українській економіці у 1991-2010 роках.

Теоретичні основи дослідження природи суспільних благ, ролі держави в акумулюванні й розподілі необхідних ресурсів були закладені відомими українськими та зарубіжними вченими. Науковими пошуками, дотичними до проблем виробництва суспільних благ, особливостей економічної діяльності в сфері культури, реалізації стратегії гуманітарного розвитку як важливої передумови переходу до інвестиційно-інноваційної моделі займалися В.Базилевич, С.Вовканич, В.Гець, М.Жулинський, Е.Лібанова, В.Морціков, Ю.Рубан та інші. Аналіз публікацій виявив, що недостатньо приділяється уваги розгляду сфери культури щодо її можливостей в забезпеченні населення суспільними благами і тих змін, які відбулися в характері їх споживання у вітчизняній економіці.

Метою дослідження є з'ясування закономірностей і особливостей споживання суспільних благ сфери культури в економіці України. Для цього поставлено такі завдання: проаналізувати динаміку відвідуваності населенням закладів культури й мистецтва та виявити чинники, які вплинули на зміни в споживанні суспільних благ даної сфери; визначити за допомогою рангового індексу активності відвідувань відповідних закладів на національному й регіональному рівнях; сформулювати практичні рекомендації щодо розширення можливостей споживання суспільних благ сфери культури.

У нашому дослідженні ми виходимо з таких методологічних застережень: суспільні блага сфери культури трактуються в їх розширеній версії, що передбачає включення квазісуспільних благ; про споживання населенням таких благ свідчить відвідуваність ним різних видів закладів культури і мистецтва; при розгляді закладів культури і мистецтва не береться до уваги їх розподіл за формами власності, що обумовлене специфікою відображення статистичних даних; ознайомлення з чинним законодавством, яке регулює діяльність у сфері культури, дозволяє стверджувати, що переважна більшість розглянутих закладів фінансується з державного і місцевого бюджетів. Така особливість теоретико-методологічних засад ґрунтується на тому, що «індивіди як члени громади можуть підтримувати (голосувати за) забезпечення певних благ – таких як національні пам'ятки, мистецтво чи освіта – з громадського обов'язку, незважаючи навіть на те, що їхні особисті уподобання не диктують такої підтримки» [1, с. 38]; «деякі блага є колективними для тих, хто належить до однієї групи, і водночас приватними для інших членів груп, бо деяких індивідів можна допустити до їх споживання, а інших – ні» [5, с. 62]; «індивід готовий відмовитися від деякої частини товарів індивідуального споживання заради товарів суспільного споживання» [25, с. 175].

Дані **табл. 1** свідчать, що в Україні значно скоротилася відвідуваність закладів культури і мистецтва. У 2010 році відвідуваність театрів становила 41,2% від рівня 1990, музеїв – відповідно 77,1%, кіносеансів – 1,9%, концертних організацій – 31%.

Така ситуація пов'язана з макроекономічною нестабільністю в Україні, різким погіршенням умов життя переважної більшості населення, зміною системи соціальних установок, структурними диспропорціями в поведінці домогосподарств. Якщо проаналізувати такі показники, як відвідування населенням закладів культури та мистецтва, середньомісячну заробітну плату, темпи зростання номінальної й реальної заробітної плати, рівень безробіття, то у 1991-2010 роках спостерігається певна кореляція між досліджуваними параметрами.

Можна виокремити такі основні етапи змін характеру споживання суспільних благ сфери культури. Перший етап припадає на 1991-1999 роки, коли відбулося різке зменшення кількості відвідувань театрів, музеїв, кіносеансів і концертних організацій (табл. 1). Зокрема, на 1999 припадають найнижчі показники відвідування відповідних закладів, що обумовлене розгортанням кризових явищ у вітчизняній економіці, заходами з формування базових ринкових інститутів, погіршенням результативності діяльності переважної більшості підприємств, змінами пріоритетів і декларативністю заходів соціальної політики. У цей час посилюються процеси тінізації економіки України, що обумовило труднощі з наповненням доходної частини державного і місцевого бюджетів, відповідно й фінансування закладів культури, спричинюючи скорочення пропозиції ними своїх благ. Інші науковці зазначають, що «розпад СРСР та його планової економіки, у межах яких мусила десятиліттями існувати національна культура, виявив її неготовність до розвитку, до ринкової боротьби за споживача культурних цінностей без щоденної державної опіки, фінансової та адміністративної» [5, с. 475].

На другому етапі (2000-2008) спостерігається стабілізація споживання суспільних благ сфери культури і, починаючи з 2005 року, щодо окремих видів закладів – навіть збільшення кількості відвідувань. У ці роки поліпшення рівня життя населення має «рваний» характер, який спричинений частими змінами політичного курсу країни, проведенням популістської політики доходів, яка не враховувала реалій розвитку вітчизняної економіки, залежності від кон'юнктури світових ринків, що позначилося на режимі роботи провідних українських підприємств, слабо прогнозованого інфляцією, очікуваннями суб'єктів господарювання. Е.Лібанова стверджує, що «високі темпи економічного зростання не є обов'язковою передумовою і не гарантують демократії рівності, збереження та розвитку культурної спадщини, правопорядку та соціальної злагоди» [3, с. 28]. Тому відвідуваність населенням закладів культури і мистецтва теж не є стійкою.

Про це свідчить третій етап (з 2009 року і дотепер), коли світова фінансово-економічна криза вплинула на купівельну поведінку домогосподарств через невизначеність ситуації із зайнятістю, перехід до роботи в режимі неповного

робочого дня або перебування в адміністративних відпустках, посилення інфляційних процесів і «заморожування» зростання заробітної плати у порівнянні з попереднім періодом. Тому статистично зафіксовано зменшення відвідувань населенням закладів культури і мистецтва, а отже, й скорочення обсягів споживання суспільних благ сфери культури.

У нашому дослідженні ми обчислили ранговий індекс активності відвідувань на-

Автором розглянуто особливості споживання суспільних благ сфери культури в Україні у 1991-2010 роках, обчислено ранговий індекс активності відвідувань закладів культури і мистецтва для країни та її регіонів, запропоновано низку рекомендацій щодо поліпшення споживання такої групи благ.

The author has envisaged the peculiarities of the art public goods' consumption in Ukrainian economy in 1991-2010, has determined order index of activity of the art institutions visiting for country and its regions; has proposed some recommendations of improvement of art public goods' consumption in national economy.

Таблиця 1. Відвідування населенням закладів культури та мистецтва в Україні, основні макроекономічні показники

Роки	Театри*	Музеї**	Кіно-сеанси*	Концертні організації**	Темпи зростання ВВП, у % до 1990 року	Індекс споживчих цін, у % до попереднього року	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Темпи зростання номінальної заробітної плати, у % до попереднього року	Темпи зростання реальної заробітної плати, у % до попереднього року	Рівень безробіття населення працездатного, у % до економічно активного населення
1991	29	40	800	24	91,3	390	479,7	...***
1992	29	31	400	19	82,3	2100	6505,4
1993	24	35	200	19	70,6	10256	162790,2
1994	20	35	100	13	54,4	501	1427708,2**
1995	16	34	59	14	47,8	282	73	514,2	110,6	5,8
1996	13	32	30	9	43	139,7	126	171,4	96,6	8,0
1997	11	29	10	8	41,7	110,1	143	113,7	96,6	9,7
1998	11	29	10	7	40,9	120	153	107,2	96,2	12,3
1999	11	30	10	8	40,8	119,1	178	115,7	91,1	12,5
2000	11	32	12	8	43,2	128,2	230	129,6	99,1	12,4
2001	12	35	20	9	47,2	112	311	135,2	119,3	11,7
2002	13	36	20	14	49,7	100,8	376	121,0	118,2	10,3
2003	13	37	20	8	54,4	105,2	462	122,8	115,2	9,7
2004	13	39	20	10	61,0	109	590	127,5	123,8	9,2
2005	13	40	20	9	62,7	113,5	806	136,7	120,3	7,8
2006	13	43	30	9	67,3	109,1	1041	129,2	118,3	7,4
2007	14	45	39	9	72,6	112,8	1351	129,7	112,5	6,9
2008	15	47	23	9	74,2	125,2	1806	133,7	106,3	6,9
2009	13	45	23	8	63,3	115,9	1906	105,5	90,8	9,6
2010	14	47	20	9	65,9	109,4	2239	120,0	110,2	8,8

* – на 100 населення в середньому за рік; ** – у крб.; *** дані за 1991-1994 роки відсутні

Джерело: [2; 4, с. 406-407; 6; 10, с. 429; 11, с. 481-482; 12, с. 457-458; 13, с. 454-455; 14, с. 500-501; 15, с. 505; 16, с. 31, 83, 547; 17, с. 515; 18, с. 513; 19, с. 480; 20, с. 481; 21, с. 482; 22, с. 491; 23, с. 34, 70, 397, 489; 24, с. 30, 72, 389, 481; 26].

селенням закладів культури і мистецтва як показника, що визначає ступінь зацікавленості потенційних споживачів у суспільних благах у розрізі країни та її регіонів. Алгоритм обчислення індексу є таким:

□ визначається ранг i -го регіону щодо кожного із закладів культури, причому регіону з найбільшим значенням присвоюють найменший ранг;

□ розраховують ранговий індекс активності відвідувань закладів культури і мистецтва для i -го регіону за формулою:

$$I_{rank}^{aiv} = \frac{\max_i \{R_i\} - \bar{R}_i}{\max_i \{R_i\} - \min_i \{R_i\}}, i = \bar{1}, n, \quad (1)$$

де $0 \leq I_{rank}^{aiv} \leq 1$, 0,0-1,99 – низький; 0,2-0,399 – помірно низький; 0,4-0,599 – середній; 0,6-0,799 – помірно високий; 0,8-1,0 – високий;

n – кількість регіонів;

m – кількість видів закладів культури і мистецтва ($j = \bar{1}, 4$);

R_{ij} – відвідуваність населенням i -го регіону j -го виду закладу культури і мистецтва;

$$\bar{R}_i = \frac{\sum_{j=1}^m R_{ij}}{m} \quad \text{– середнє значення рангів } i\text{-го регіону.}$$

Наші обчислення за формулою (1) були зроблені за період 1991-2010 років (табл. 2). Активність відвідування закладів культури і мистецтва в Україні має неоднозначний характер, у різні періоди часу коливається від помірно високої до середньої. У 1991 до регіонів з низьким рівнем активності відвідування можна було зарахувати 1 область, помірно низьким – 11 областей, середнім – 6 областей, помірно високим – 6 областей, високим – АРК і м. Київ. У 2010 до регіонів з низьким рівнем активності вже входило 11 областей, помірно низьким – 7, середнім – 6 областей, помірно високим – м. Севастополь, високим – АРК і м. Київ. У 1991-2010 роках на регіональному рівні посилювалася диференціація регіонів щодо активності відвідування населенням закладів культури і мистецтва, для переважної більшості областей України характерним є падіння зацікавленості у споживанні суспільних благ даної сфери, лідерські позиції зберегли Автономна Республіка Крим, міста Київ і Севастополь.

До основних чинників, що обумовили такі зміни в країні та її регіонах, можна зарахувати:

□ відмінності в рівнях забезпеченості закладами культури і мистецтва у розрахунку на 100000 нас., що сприяє диференціації пропозиції відповідних суспільних благ;

□ історичні умови та існуючі традиції, які визначають рівень престижності відвідування закладів культури;

□ демографічну ситуацію і характер розселення людей по території, що позначається на бажанні людей відвідувати ті або інші культурно-мистецькі заклади;

□ наявність розвинутої інфраструктури, що полегшує доступ до таких закладів з точки зору витрат часу, привабливості проживання в населеному пункті;

□ зміни пріоритетів у структурі витрат домогосподарств і продовження тривалості робочого дня у зв'язку з поширенням вторинної зайнятості, що призвело до зменшення активності відвідувань закладів культури. На думку А.Рубінштейна, типовою ситуацією стало і «роздвоєння особистості», коли очевидне розуміння корисності культурних благ для індивіда часто суперечить його небажанню зробити відповідні зусилля, знехтувати звичним домашнім комфортом і «відірватися від дивану» [8, с. 433];

□ туристичний потенціал регіонів, їх географічне розміщення та близькість кордонів, що активізує попит на суспільні блага, формує «звичку» обов'язковості відвідування закладів культури і необхідності ознайомлення з культурними традиціями регіону.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на характері споживання суспільних благ сфери культури у 1991-2010 роках позначився вплив **екзогенних** (серед яких найбільш важливими є: геополітичне становище регіону, характер поселень і взаємовідносини «центр-периферія», структурні зміни в демографічному складі й рівень зайнятості населення, конкуренція між різними видами відпочинку, традиції витрачання вільного ресурсу часу) та **ендогенних** чинників (рівень концентрації та спеціалізації закладів культури і мистецтва по території, доступність інформації та маркетингові стратегії цих закладів, освітньо-кваліфікаційний рівень населення, фінансове становище домогосподарств, структура розподілу часу між роботою і дозвіллям). Не менш важливе значення мають обрані моделі ринкової трансформації економіки України (особливо на початкових етапах) і заходи макроекономічної політики, які переорієнтували купівельну поведінку, зумовили збурення в характері споживання суспільних благ сфери культури, призвели до падіння культурного рівня наших громадян. Проте

Таблиця 2. Ранговий індекс активності відвідувань населенням закладів культури і мистецтва в економіці України

	1991	1995	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	0,6282	0,7031	0,5974	0,5696	0,6986	0,7317	0,5904	0,7042	0,7059	0,5658	0,6585	0,5526	0,5753	0,5192
Автономна Республіка Крим	1,0000	0,8594	0,5584	0,7848	0,9589	0,9024	0,9277	1,0000	0,9177	0,7237	0,8171	0,7500	0,8904	0,8654
Вінницька	0,1923	0,3594	0,4805	0,4937	0,5890	0,4878	0,4337	0,3662	0,5294	0,3816	0,4634	0,3947	0,3699	0,3654
Волинська	0,5513	0,6719	0,1948	0,2532	0,2740	0,2805	0,2892	0,1972	0,2941	0,0263	0,1463	0,0526	0,0274	0,0000
Дніпропетровська	0,3718	0,2344	0,0649	0,0253	0,0228	0,1016	0,1272	0,1268	0,4000	0,1579	0,3537	0,1842	0,1644	0,1923
Донецька	0,0000	0,7031	0,3247	0,3544	0,4110	0,5854	0,4578	0,4225	0,4235	0,3684	0,5000	0,3421	0,3151	0,2692
Житомирська	0,3333	0,6250	0,2078	0,1392	0,1096	0,0854	0,2289	0,2394	0,2471	0,1711	0,2195	0,0658	0,0548	0,0769
Закарпатська	0,4359	0,4063	0,3247	0,3291	0,3836	0,2805	0,3855	0,3099	0,4118	0,1842	0,2805	0,1974	0,3014	0,2692
Запорізька	0,2949	0,4844	0,4026	0,2785	0,4110	0,3780	0,3494	0,2535	0,2941	0,0789	0,1585	0,2105	0,0548	0,1538
Івано-Франківська	0,2308	0,0156	0,0390	0,0759	0,1507	0,0854	0,0843	0,2254	0,0471	0,0132	0,1463	0,0789	0,0959	0,1538
Київська	0,2821	0,0000	0,1039	0,1013	0,0137	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,1154
Кіровоградська	0,1923	0,5625	0,3117	0,3418	0,3562	0,3293	0,3494	0,2958	0,3529	0,1711	0,1951	0,1842	0,3288	0,2885
Луганська	0,4359	0,2031	0,0000	0,0000	0,0000	0,0976	0,2771	0,1127	0,2118	0,0263	0,0122	0,0132	0,0959	0,1154
Львівська	0,4487	0,5625	0,3377	0,4684	0,6027	0,4512	0,5181	0,4225	0,4118	0,3026	0,5244	0,4737	0,5068	0,5000
Миколаївська	0,1795	0,4844	0,6364	0,4557	0,3973	0,4146	0,4940	0,3662	0,4118	0,2895	0,4756	0,3947	0,4384	0,3846
Одеська	0,6538	0,7656	0,7662	0,7342	0,6712	0,5976	0,6386	0,6056	0,6353	0,6053	0,5366	0,4079	0,3562	0,3654
Полтавська	0,6282	0,4531	0,4416	0,4937	0,4247	0,3902	0,4337	0,3521	0,5059	0,4474	0,1707	0,0263	0,0822	0,2115
Рівненська	0,7051	0,3438	0,2597	0,1013	0,1644	0,3049	0,2169	0,1127	0,2471	0,3816	0,1951	0,0526	0,0274	0,0385
Сумська	0,1923	0,1563	0,2078	0,1899	0,0137	0,2439	0,3494	0,4648	0,2941	0,1974	0,0732	0,1316	0,0822	0,0577
Тернопільська	0,5256	0,4688	0,3896	0,3038	0,3014	0,2561	0,2651	0,1268	0,3176	0,3947	0,3049	0,1842	0,0548	0,1731
Харківська	0,3333	0,3125	0,4026	0,3797	0,4795	0,4024	0,4699	0,4085	0,4941	0,4737	0,5122	0,5658	0,5205	0,4808
Херсонська	0,6026	0,7344	0,4156	0,5949	0,6301	0,4390	0,5542	0,5352	0,3647	0,3289	0,1707	0,1316	0,0411	0,0192
Хмельницька	0,2308	0,4531	0,2208	0,2025	0,3699	0,3780	0,3373	0,5634	0,5176	0,3947	0,4756	0,5000	0,4932	0,4615
Черкаська	0,5385	0,5313	0,5714	0,5443	0,4658	0,5000	0,4819	0,4648	0,4941	0,6579	0,4512	0,4474	0,5479	0,5769
Чернівецька	0,7692	0,9063	0,4416	0,5570	0,5479	0,5000	0,4819	0,2535	0,4706	0,6184	0,4390	0,4868	0,4247	0,4231
Чернігівська	0,6282	0,8906	0,5195	0,4177	0,6438	0,5976	0,6867	0,7887	0,7176	0,6184	0,6220	0,5921	0,5890	0,5769
м. Київ	0,9231	0,8594	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	0,8310	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
м. Севастополь		1,0000	0,6883	0,8481	0,7123	0,6707	0,6024	0,6901	0,7059	0,7149	0,6829	0,6974	0,7808	0,7885

Розраховано на основі: [4, с. 406-407; 10, с. 429; 11, с. 481-482; 12, с. 457-458; 13, с. 454-455; 14, с. 500-501; 15, с. 505; 16, с. 547; 17, с. 515; 18, с. 513; 19, с. 480; 20, с. 481; 21, с. 482; 22, с. 491; 23, с. 489; 24, с. 30, 72, 389, 481].

одним зі стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни є формування нового розуміння культури як сфери, що «значно впливає на розвиток нових технологій, на кваліфікацію працівника, соціальну та політичну практики суспільства, мотивацію економічної діяльності людини, національну ідентифікацію людини і громадянина тощо» [7, с. 8]. Вважаємо, що доречними будуть такі заходи з поліпшення споживання суспільних благ сфери культури:

- перегляд існуючої в нашій країні культурної політики і виведення її з периферії національних інтересів, оскільки культура є важливим чинником реалізації інвестиційно-інноваційної моделі розвитку;
- зменшення диференціації у забезпеченні населення закладами культури і мистецтва, що сприяє скороченню відмінностей у рівнях доступності по регіонах, та розроблення відповідних нормативів;
- формування таких ціннісних орієнтацій, які прищеплюють престижність відвідування закладів культури;
- поступове поліпшення рівня добробуту населення й забезпечення макроекономічної стабільності в країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Б'юкенен Дж. М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави: пер. з англ. / Дж. М. Б'юкенен, Р. А. Масгрейв. – К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2004. – 175 с. – ISBN 966-518-279-X.
2. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 1995-2009 роках / Держкомстат України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rk/prc_rk_u/dsnp_u2005.html. – Назва з екрану.
3. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с. – ISBN 978-966-02-4481-8.
4. Народне господарство України у 1993 році : Стат. щорічник / Міністерство статистики України ; Відповідальний за випуск В. В. Самченко. – К. : Техніка, 1994. – 464 с. – ISBN 5-335-01302-8.
5. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / М. Олсон. – К. : Лібра, 2004. – 271 с. – ISBN 966-703-565-4.
6. Основні статистичні показники зі статистики праці / Держкомстат України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pean/ean_u/osp_rk_07u.html; http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/prc_rk/prc_u/osp_u.html – Назва з екрану.
7. Рубан Ю. Концептуальні засади гуманітарного розвитку України: стратегічні пріоритети державної політики / Ю. Рубан // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3. – С. 5-10.
8. Рубинштейн А. Я. Економіка общественных предпочтений. Структура и эволюция социального интереса / А. Я. Рубинштейн. – СПб. : Алетей, 2008. – 560 с. – ISBN 978-5-91419-079-5.
9. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / [В. М. Гець, А. І. Даниленко, М. Г. Жулинський, Е. М. Лібанова, О. С. Онищенко та ін.] ; за заг. ред. В. М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с. – ISBN 978-966-02-5465-7.

10. Статистичний щорічник України за 1994 рік / Міністерство статистики України : відп. відповідальний за випуск В. В. Самченко. – К. : Техніка, 1995. – 519 с. – ISBN 5-335-01323-0.

11. Статистичний щорічник України за 1996 рік / Державний комітет статистики України : відп. за вип. О. Г. Осауленка. – К. : Українська енциклопедія, 1997. – 618 с. – Тит. арк., предм., зміст укр. та англ. – ISBN 5-88500-063-8.

12. Статистичний щорічник України за 1997 рік / Державний комітет статистики України : під ред. О. Г. Осауленка. – К. : Українська енциклопедія, 1999. – 624 с. – Тит. арк., зміст укр. та англ. – ISBN 966-7492-10-9.

13. Статистичний щорічник України за 1998 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головки. – К. : Техніка, 1999. – 576 с. – Передм., пояснення, зміст укр. та англ. – ISBN 966-575-167-0.

14. Статистичний щорічник України за 1999 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головки. – К. : Техніка, 2000. – 613 с. – Передм., пояснення, зміст укр. та англ. – ISBN 966-575-123-3.

15. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головки. – К. : Техніка, 2002. – 644 с. – ISBN 966-575-155-7.

16. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головки. – К. : Консультант, 2003. – 663 с. – ISBN 966-8459-02-4.

17. Статистичний щорічник України за 2003 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головки. – К. : Консультант, 2004. – 631 с. – ISBN 966-8459-06-7.

18. Статистичний щорічник України за 2004 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головки. – К. : Консультант, 2005. – 591 с. – ISBN 966-8459-08-3.

19. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головки. – К. : Консультант, 2006. – 575 с. – ISBN 966-8459-11-3.

20. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. П. П. Забродський. – К. : Консультант, 2007. – 551 с. – ISBN 966-8459-17-2.

21. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. П. П. Забродський. – К. : Консультант, 2008. – 571 с. – ISBN 966-8459-25-2.

22. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. П. Павленко. – К. : Консультант, 2009. – 567 с. – ISBN 978-666-2142-89-1.

23. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. П. Павленко. – К. : Консультант, 2010. – 567 с. – ISBN 978-617-571-025-8.

24. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. П. Павленко. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2011. – 559 с. – ISBN 978-966-2224-15-3.

25. Стіпліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стіпліц ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с. – ISBN 966-500-210-4.

26. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати (1995-2010) [Електронний ресурс] / Держкомстат України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u.html. – Назва з екрану.